

Я. М. Шабала –кандидат історичних наук, доцент
кафедри давньої та нової історії України

Формування фермерського укладу в аграрному секторі Волині у 1991-2005 рр.

Однією із основних умов утвердження України як суверенної цивілізованої держави є створення міцної економічної бази і піднесення на цій основі добробуту населення. Оскільки в економіці нашої держави і тим більше регіону значне місце посідає сільське господарство, то цілком закономірним є те, що воно постійно перебуває в центрі уваги економістів і політиків, які намагаються усіма силами вивести його із кризового стану. З проголошенням незалежності в Україні було розпочато ряд радикальних реформ в усіх галузях економіки, в тому числі і у сільському господарстві. Основний зміст реформування аграрного сектора – демонтаж колишньої колгоспно-радгоспної системи і створення господарств різних типів і форм, які базувалися б на приватній власності на землю та засоби виробництва.

Щодо аграрного сектора України, то справедливо слід зазначити, що окремі напрямки його трансформації окреслилися ще наприкінці 80-х років у період так званої „перебудови”. Саме у цей період робилися перші спроби реформування виробничих відносин в існуючих колективних господарствах на засадах окребни та кооперації. Проте дедалі ставало все очевиднішим те, що реформування сільського господарства вимагає більш докорінних системних змін. Початок цим змінам поклала Постанова Верховної Ради Української РСР № 563-ХІІ від 18 грудня 1990 р „Про земельну реформу”. Реформа передбачала створення умов для виникнення різних типів господарств, що базувалися на різних формах власності. Постанова також передбачала здійснити реєстрацію громадян, які бажають організувати селянське (фермерське) господарство, створення земель запасу, для наступного надання у першочерговому порядку громадянам для організації селянських (фермерських) господарств [2,100].

Наступним державним актом, який заклав правову основу для розвитку фермерства став Закон Верховної Ради „Про селянське (фермерське) господарство” від 20 грудня 1991 р. Стаття 2 цього закону визначила, що „Селянське (фермерське) господарство є фермою підприємництва громадян України, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою, реалізацією [3,186] Стаття 3 гарантувала рівноправність фермерським господарством поряд з державним, колективним, орендним та іншими господарствами [3,186] Власне з цього часу створення фермерських господарств стає одним із пріоритетних напрямів реформування аграрного сектора України.

Для Волині реалізація аграрної реформи мала особливо важливе значення, адже сільське господарство становило невід’ємну частину господарсько-економічного комплексу краю. На 1991 р. сільське населення області становило 530,5 тисяч осіб або 49,8% цього населення [8, 4] З реформуванням аграрного сектора на Волині пов’язувалося розв’язання багатьох проблем не лише економічного, а й соціального характеру. Щодо формування фермерського укладу на селі, то, можливо, з психологічної точки зору, були більшою мірою готові до цього, ніж в інших регіонах, адже на Волині ще пам’ятали традиції одноосібного господарювання у міжвоєнний період і у перші повоєнні роки, тут вже сформувався певний досвід ведення господарства на умовах оренди та підряду, набутий на межі 80-х – 90-х рр. Так, ще у 1988 р. утворилося перше фермерське господарство у с. Доротище Ковельського району, яке очолив колишній орендар місцевого колгоспу М.Онищук, згодом у сусідньому радгоспі „Облапський” утворили фермерські господарства О.Миронюк, Я.Скулинець, М.Ліфончук та П.Чирко [1, 163].

З проголошенням курсу на реформування аграрного сектора в період незалежності перші селянські фермерські господарства на Волині виникають у 1991 р. Одними із перших були господарства фермерів С.Чабана та М.Собуцького у с.Коршів Луцького району, згодом фермерськими осередками стали села Чаруків, Лаврів, Одереди цього ж району, смт. Іваничі, смт. Локачі,

активно цей рух підтримали у Горохівському, Володимир-Волинському та Ковельському районах. Хоча на початковій стадії аграрної реформи практика фермерства тільки започатковувалася і виникало багато проблем організаційного характеру, на кінець року у Волинській області було зареєстровано 63 фермерські господарства [8, 6].

До середини 90-х років чисельність фермерських господарств стрімко зростала: у 1992 р. їх вже нараховувалося 321, у 1993 р. – 531, у 1994 р. – 576, у 1995 р. – 595. [12, 2]. На цей період під них було виділено 9086 га сільськогосподарських угідь, у тому числі 8160 га ріллі, що з розрахунку на одне господарство становило відповідно 15,3 га і 13,7 га [9, 64]. Здебільшого це були господарства сімейного типу, іноді їх засновувало кілька родин.

Не дивлячись на кількісний ріст фермерських господарств, їх питома вага у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції у Волинській області на 1995 р. була незначною: зернові культури – 1,4%; цукрові буряки – 4,1%; картопля – 0,3%; овочі – 1,2%; м'ясо – 0,3%; молоко – 0,2% [9, 68].

Із 1995 р. динаміка чисельності фермерських господарств набуває зворотного характеру. До 1999 р. їх кількість зменшилась на 94 одиниці і становила 501 господарство [12, 2]. Це пояснюється рядом чинників як організаційного так і економічного характеру: недосконалістю нормативно-правової бази та механізму формування земель запасу, відсутністю належного досвіду організації господарств фермерського типу, погіршенням загальних умов господарювання, великим ризиком банкрутства через несприятливу кон'юнктуру ринку. Крім того негативно на розвиток фермерських господарств вплинула застаріла матеріально-технічна база (у більшості випадків фермерам діставалася стара, списана у колгоспах техніка), труднощі з придбанням палива, мастил, запчастин, добрива тощо. У середині 90-х років значно погіршилось фінансування аграрної реформи, що також гальмувало розвиток фермерства. Так, якщо у 1994 р. на проведення реформи виділялося 11% необхідних коштів, то у 1995 р. – лише 7%, а в наступні роки ще менше [7, 533]. Загалом відсутність матеріальної та фінансової підтримки були однією із головних

причин низької ефективності роботи фермерських господарств, а в окремих випадках зумовили їх занепад.

Новий імпульс для розвитку фермерство отримало після Указу Президента України „Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” від 3 грудня 1999 р. Цей Указ передбачав реформування протягом грудня 1999 – квітня 2000 рр. колективних сільськогосподарських підприємств на засадах приватної власності на землю та майно. Згідно Указу всім членам колективних сільгоспідприємств надавалося право вільного виходу з цих підприємств із земельними частками (паями) і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних), селянських (фермерських) та інших типів господарств, заснованих на приватній власності. Ряд положень Указу націлювали на організаційну підтримку у процесі створення фермерських господарств [6, 439-441].

У ході реалізації цього Указу у Волинській області було виділено селянам 220,4 тис сертифікатів на майнові і 234,1 тис сертифікатів на земельні паї [11, 58]. Це у деякій мірі пожвавило фермерський рух, оскільки селяни отримали можливість створювати господарства на власних земельних паях. На майнові паї вони могли отримати від колективних господарств реманент, техніку, хоча й не нові, але ще придатні для використання. Проте слід зауважити, що забезпечення фермерських господарств сільськогосподарською технікою та інвентарем було недостатнім. Так у 2000 р. у 528 господарствах області нараховувалося 439 тракторів, 140 зернозбиральних комбайнів, 281 плуг, 246 культиваторів, 191 сівалка [12, 3].

Починаючи із 2000 р. чисельність фермерських господарств починає знову зростати. Якщо у 2000 р. було зареєстровано 528 господарств цього типу, то у 2005 р. їх кількість зросла до 754. На перше липня 2006 р. у Волинській області було зареєстровано 819 фермерських господарств в користуванні яких було 33 тис. земельних угідь [14, 2].

Переважає більшість фермерських господарств створена у районах Лісостепової зони (63,3% від загальної кількості) у Перехідній зоні – 23,2%, на

Поліссі – 13,5%. Найбільше господарств створено у Луцькому районі (115), Горохівському (103), Ковельському (92) та Володимир-Волинському (90) районах [10, 181]. Це пояснюється не лише більш сприятливими природнокліматичними умовами, якістю ґрунтів, а й більш розвиненою економічною інфраструктурою цих районів, близькістю до ринків збуту і підприємств переробки сільськогосподарської сировини та продукції, наявністю обслуговуючих аграрний сектор підприємств та організацій.

Ще одним важливим кількісним показником, який ілюструє розвиток фермерства на Волині у 2000 – 2005 рр. є площа сільськогосподарських угідь, зайнятих під фермерські господарства. За цей період вона збільшилася із 11325 га у 2000 р. до 2844 га у 2005 р., тобто у 2,5 рази, а площа ріллі відповідно зросла від 10428 га до 25383 га – також майже у 2,5 рази [12; 183, 184]. На кінець 2005 р. у структурі фермерських господарств невеликі (до 10 га) становлять 52,3% або 395 господарств, середні (10 – 50 га) – 35,7% (269 господарств) і великі (понад 50 га) – 12% (91 господарство) [13, 8].

Аналізуючи роль і місце фермерського укладу в аграрному секторі Волинської області, варто хоча б у загальних рисах проаналізувати окремі показники його діяльності. Головним із них є питома вага фермерських господарств у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції. За останніх 5 років цей показник виглядав таким чином (у відсотках до загальної кількості в області) [10, 89-90)].

Таблиця 1

Частка фермерських господарств у виробництві основних видів сільськогосподарської продукції в області (у відсотках до загального обсягу)

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Зернові культури	1,7	2,2	2,7	3,2	4,6	6,1
Цукрові буряки	2,5	2,8	2,9	3,4	4,2	4,9
Картопля	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,3
Овочі	1,5	0,7	1,2	1,6	2,1	1,6

М'ясо (у забійній вазі)	0,2	0,2	0,3	0,5	0,7	0,9
Молоко	0,2	0,2	0,5	0,5	0,6	0,7
Яйця	0,1	0,1	0,1	0,1	-	0,1
Вовна	0,3	0,4	-	1,4	1,3	4,3

В середньому питома вага фермерських господарств у виробництві зазначених видів сільгосппродукції в області становить 2,7%. На перший погляд це мізерна частка, але якщо врахувати що вони займають лише 2,69% загальної площі сільськогосподарських угідь, то ці показники цілком співвідносні, тим більше якщо взяти до уваги те, що у 2000 р. це співвідношення становило 0,85% до 1,07%.

Аналіз валового збору основних сільськогосподарських культур та обсягів виробництва продукції тваринництва у фермерських господарствах упродовж 2000 – 2005 рр. також демонструє позитивну динаміку [10; 89-90].

Таблиця 2

**Валовий збір основних сільськогосподарських культур та обсяг
виробництва продукції тваринництва**

	2000	2001	2002	2003	2004	2005
Зернові культури	8546	13398	18353	17902	36068	41120
у тому числі						
пшениця	5380	8251	10447	8867	22521	28227
жито	940	1794	2780	1973	3022	4486
ячмінь	1680	2180	3231	4558	6338	5177
овес	376	835	1239	1564	2899	2032
кукурудза на зерно	7	13	5	16	13	193
просо	15	33	41	44	86	29
гречка	61	80	124	104	233	227
зернобобові	87	212	486	776	956	749
Цукрові буряки (фабричні)	12331	18052	16180	19490	30048	35169
Картопля	3812	3511	3880	3371	4282	2849
Овочі	1703	955	1337	2682	3815	3359
М'ясо (у	92	81	136	292	394	503

забійній вазі0 т						
Молоко, т	956	867	2735	2463	3133	3781
Яйця, тис. шт..	220	267	208	107	87	106
Вовна, ц	1	1	-	3	3	9

Позитивні тенденції спостерігаються і щодо обсягів реалізації продукції фермерськими господарствами. Так у 2005 р. загальний обсяг реалізації зернових та зернобобових культур у порівнянні з 2001 р. зріс у 4,3 рази, картоплі та овочів – у 2,3 рази худоби та птиці (у живій вазі) – більш, ніж у 10 разів, молока й молокопродуктів – у 3.8 рази [10, 89].

Таким чином, як свідчить статистика, фермерський уклад поступово утверджується в аграрному секторі Волинської області. Навіть той невеликий досвід господарської діяльності волинських фермерів переконує у тому, що фермерський рух має великі перспективи. Фермерські господарства здатні піднести ефективність та культуру сільськогосподарського виробництва, їх діяльність сприятиме піднесенню добробуту селян, вирішенню багатьох проблем економічного та соціального характеру у волинському селі. Сьогодні, за даними Асоціації фермерів Волині, це переконливо демонструють ФГ „Ковчег” та ФГ „Фасти” Ковельського району, ФГ „Стир” та ФГ „Гал-агро” Горохівського району, науково-дослідне селянське фермерське господарство Є.Колача у Володимир-Волинському районі ФГ О.Галасуна у с.Чаруків Луцького району та ряд інших.

Проте здобутки фермерства як в економічній, так і в соціальній сфері були б значно вагомішими, якби для нього були створені належні умови та забезпечена всебічна підтримка.

Одним із чинників, який не дозволяє у повній мірі реалізувати потенціал фермерських господарств – брак фінансової підтримки з боку держави. Хоча слід зауважити, що на законодавчому рівні ця підтримка передбачена. Так в Законі України „Про фермерське господарство” відповідно до редакції Закону від 8 вересня 2005 р. ст. 9 передбачає фінансову допомогу новоствореним фермерським господарствам за рахунок державного та місцевих бюджетів у

тому числі через Український державний фонд підтримки фермерських господарств. У ст. 11 зазначено, що кошти цього фонду можуть надаватися як на безповоротній основі на конкурсних засадах, так і на поворотній [6, 617-619]. Проте фінансування цього фонду є недостатнім. За даними обласної асоціації фермерів у 2005 р. коштами Українського державного фонду підтримки фермерських господарств на Волині скористалися лише 84 господарства на загальну суму 1416000грн. Це становить в середньому 16857грн на господарство. На 2006 р. фінансування з цього фонду для волинських фермерів має скоротитися [4]. На жаль переважна більшість фермерів не мають доступу до цього фонду, як і до інших державних та недержавних програм підтримки фермерства. Більшість положень Закону України „Про державну підтримку сільського господарства України” від 24 червня 2004 р., які б мали покращити економічне становище фермера також практично не виконуються.

Брак фінансової підтримки, нестача обігових коштів у фермерських господарствах стримують процес оновлення основних виробничих фондів. Для прикладу, у господарствах області рівень зношеності тракторів у середньому складає 71%, комбайнів – до 95%. У 2005 р. на 754 господарства волинських фермерів припадало 574 трактори, 243 зернозбиральні комбайни, 24 бурякозбиральні машини, 282 сівалки [10, 10].

Непомірно високі ціни на техніку, запчастини, паливно-мастильні матеріали, добрива з одного боку, проблема збуту та низькі ціни на сільськогосподарську продукцію з іншого роблять господарювання фермерів низькорентабельним, а то й збитковим. Для прикладу у 1988 р. щоб придбати трактор МТЗ-82 потрібно було продати лише 4 голови ВРХ, сьогодні ж, щоб придбати цей трактор необхідно продати майже 200 голів свиней, або 55 голів ВРХ [15, 3]. В таких умовах очевидною є необхідність внесення коректив у державну цінову політику.

Зарубіжний досвід свідчить, що фермерські господарства можуть ефективно функціонувати лише за наявності відповідної інфраструктури в

регіоні, орієнтованої на збут та переробку фермерської продукції, на постачання без посередницьких структур паливно-мастильними матеріалами, технікою, запчастинами, і т.п. На Волині така інфраструктура ще не сформувалася, що також не сприяє розвитку фермерського укладу.

Розвиток фермерства на Волині стримують також і проблеми в соціальній сфері на селі. Сьогодні понад 700 населених пунктів не мають дошкільних закладів, понад 300 – шкіл, більш ніж у 155 сіл немає лікарських закладів, третина сіл не мають клубів чи будинків культури [10, 59]. Це спонукає сільських мешканців, особливо молодь, переселятися до міст, де побутові та виробничі умови значно кращі. Отже, реформування аграрного сектора економіки краю повинно проводитися паралельно з реалізацією широкої програми соціального відродження села.

Як показує досвід, не всі волинські фермери попри велике бажання господарювати мають належний досвід і фахові знання. Тому нині є актуальним налагодження системи спеціальної підготовки, курсів підвищення кваліфікації сільських господарів, організації стажування фермерів у зразкових господарствах за рубежом.

Це далеко не всі проблеми і труднощі, які доводиться нині долати волинським фермерам. Не дивлячись на них фермерський уклад стає невід'ємною складовою аграрного комплексу Волині. Як зазначалось на останній обласній конференції членів асоціації фермерів та приватних землевласників Волині (січень 2007 р.), для ефективнішого розвитку фермерства потрібно удосконалювати нормативно-правову базу через прийняття єдиного Закону „Про сільгоспвиробників”, виробити регіональну Програму розвитку ринкової інфраструктури тощо [5]. Сьогодні очевидним є те, що держава та місцеві органи влади повинні надати всебічну підтримку цим працьовитим, ініціативним та підприємливим людям, і лише при цій умові фермерські господарства у недалекому майбутньому стануть невід'ємною високопродуктивною часткою аграрної системи Волині.

Література

1. Бортніков В., Надольський Й., Денисюк В. та ін. Волинь на зламі століть: історія краю (1989-2000 рр.).- Луцьк: „Вежа”, 2001. – 694 с.
2. Відомості Верховної Ради. – 1991. - №10. – с. 100
3. Відомості Верховної Ради – 1992. - №14. – с. 186
4. Волинь. – 2006. – 11 квітня.
5. Волинь. – 2007. – 27 січня.
6. Жушман В. Аграрне право та законодавство України. (В питаннях та відповідях): Навчально-практичний посібник. – Х: ТОВ „Одісей”, 2006. – 736 с.
7. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах. – Т. 2. – К: Наукова думка, 2006. – 653 с.
8. Приватний сектор в сільському господарстві. Статистичний збірник. – Луцьк, 1999. – 47 с.
9. Сільське господарство Волині. 2004. Статистичний збірник. – Луцьк, 2005. – 194 с.
10. Сільське господарство Волині. 2005. Статистичний збірник. – Луцьк, 2006. – 225 с.
11. Стратегія економічного та соціального розвитку Волинської області на 2005-2015 рр. – Луцьк, - 2004. – 153 с.
12. Фермери Волині. Статистичний збірник. – Луцьк, - 2003. – 9 с.
13. Фермери Волині. Статистичний збірник. – Луцьк, - 2006. – 56 с.
14. Фермерське господарство. – 2006. - №46 (318). – С.2.
15. Фермер України. – 2006. - №23 (152). – С.3.